

Starokršćanska Tarsatika

Grubić, Alen

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:845544>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-20**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zadru
Odjel za arheologiju
Sveučilišni prijediplomski studij
Arheologija

Alen Grubić

STAROKRŠĆANSKA TARSATIKA

Završni rad

Zadar, 2024.

Sveučilište u Zadru
Odjel za arheologiju (jednopedmetni)

Starokršćanska Tarsatika

Završni rad

Student:
Alen Grubić

Mentorica:
izv. prof. dr. sc. Josipa Baraka-Perica

Zadar 2024.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, Alen Grubić, ovime izjavljujem da je moj završni rad pod naslovom Starokršćanska Tarsatika rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 23. listopada 2024.

Sadržaj

Sažetak	4
1. Uvod.....	6
2. Povijesni okvir i razvoj Tarsatike.....	6
3. Povijest istraživanja	9
4. Principij i bazilika	10
4.1. Profana bazilika	12
5. Arheološki pokretni nalazi na prostoru principija	13
5.1. Gruba keramika	13
5.2. Fina keramika.....	13
5.3. Metalni predmeti	14
6. Starokršćanski lokaliteti.....	14
6.1 Zapadna nekropola i crkva sv. Andrije	14
6.2. Ostale moguće pozicije starokršćanskih lokaliteta	15
6.3. Starokršćanska bazilika pokraj crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije	15
7. Zaključak	16
8. Popis slika	18
9. Literatura	26

Sažetak

U temu starokršćanska Tarsatika uveo nas je N. Novak. Tarsatika je antičko ime današnjeg grada Rijeke i njezina povijest započinje još u prapovijesno vrijeme. Razvoj Tarsatike možemo popratiti kroz 3 faze. Prva je u 1. i 2. st. kada se gradski raster prilagođava prirodnom području. Iz tog razdoblja poznate su nam terme, bedemi, stambena arhitektura i nekropola. Druga razvojna faza počinje u 3. i 4. st. kada je Tarsatika imala važnu ulogu u obrani Italije od barbara i kada je postala dio obrambenog sustava *Klaustra Alpium Iuliarun*. Grad je zamišljen kao središte vojno-upravnog karaktera koji je trebao raspoređivati postrojbe na ugrožena mjesta. U trećoj fazi za vrijeme 5. i 6. stoljeća grad više nije korišten u svojoj izvornoj funkciji, čak se našao sloj gareži koji možemo povezati da je u 5. stoljeću principij gorio. Sama Tarsatika nije puno istraživana, ali prve konkretne informacije na temelju pravih arheoloških istraživanja pronađene su u 20. st., a N. Novak i J. Višnjić se mogu istaknuti kao osobe koji su nam donijele bitne informacije, uz R. Matejčić. Istražen je principij i profana bazilika od strane Konzervatorskog zavoda koji je sve to objedinio u djelu Tarsatički principij. Tamo su istraženi bočni zid, otvoreno dvorište i četiri pomoćne prostorije te luk koji je bio ulaz u principij. Nalazi bazilike nisu bili dovoljni da se napravi rekonstrukcija, ali moglo bi se pretpostaviti da je bila bogato ukrašena po nalazima tesera i mramornih ploča. Od pokretnih nalaza tip principij nam je najzastupljeniji kojega datiramo s kraja 3. st. do sredine 4. st. Metalnih nalaza ima svakakvih, od konjaničke opreme, fibula, prstenja... Možemo istaknuti brončani lovorov list koji je vezan za štovanje carskog kulta. Ostali starokršćanski lokaliteti koje N. Novak spominje su: crkva Sv. Fabijana i Sebastijana, Sv. Jeronim, Sv. Andrija, Sv. Lovre i crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije. Ova zadnja crkva je istražena i J. Višnjić nam je objedinio njegova istraživanja. To je trobrodna bazilika koja je istražena 2008./2009. godinu te bi se moglo pretpostaviti na temelju njenog istraživanja i zaključiti da je vjerojatno Tarsatika bila i biskupsko središte kao Senj i Krk.

Ključne riječi:

Tarsatika, Starokršćanstvo, principij, bazilika

Summary

Early Christian Tarsatica

N. Novak introduced us to the topic of Early Christian Tarsatica. Tarsatica is the ancient name of today's city of Rijeka, and its history begins in prehistoric times. We can follow the development of Tarsatica through 3 phases. The first is in the 1st and 2nd centuries, when the city grid adapts to the natural area. From that period we know the spas, bullwark, residential architecture and the necropolis. The second development phase begins in the 3rd and 4th centuries, when Tarsatica played an important role in the defense of Italy against the barbarians when it became part of the defense system of the *Claustra Alpium Iuliarum*. The city was imagined to be a center of military administrative character that was supposed to deploy troops to threatened places. The third phase of the 5th and 6th centuries, the city was no longer used in its original function, a layer of burned rubble was even found, which we can relate to the fact that in the 5th century the principle was burning. Tarsatica itself has not been researched much, but the first concrete information based on real archaeological research was brought in the 20th century, and N. Novak and J. Višnjić can stand out as the ones who brought us very important information to the scene along with R. Matejčić. The principium and the profane basilica were investigated by the Conservation Institute, which united all of this in the book *Tarsatički principij*. There, the side wall, an open courtyard and four auxiliary rooms, as well as the arch that was the entrance to the principium, were investigated. The findings of the basilica were not enough to make a reconstruction, but it could be assumed that it was richly decorated based on the findings of tesserae and marble slabs. Of the movable finds, the Principium type is the most represented, which we date to the end of the 3rd century to the middle of the 4th century. We can highlight a bronze laurel leaf that is related to the worship of the imperial cult. Other Early Christian sites mentioned by N. Novak are the church of St. Fabian and Sebastian, Saints, Jerome, Saints. Andrew, St. St. Lawrence and the Church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary. This last church was investigated and J. Višnjić gathered his research for us. It is a three-nave basilica that was researched in 2008 and 2009, and it could be assumed based on its research and the conclusions it brings that Tarsatica was probably also an episcopal center like Senj and Krk.

Key words

Tarsatica, Early Christian, principium, basilica

1. Uvod

Tema ovoga završnog rada je starokršćanska Tarsatika. Temu je u literaturu uveo N. Novak u istoimenom članku „Starokršćanska Tarsatica“ objavljenom 1993.¹ Autor je smatrao da se radi o marginaliziranoj temi, a glavni razlog je vidio u slaboj istraženosti prostora te opisao potencijalne starokršćanske položaje. U međuvremenu se arheološka slika ipak popravila najviše zahvaljujući istraživanjima provedenim u razdoblju od 1997. do 2008. godine. Tada je istražena prva starokršćanske bazilike u Tarsatici na mjestu današnje crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije za koju je N. Novak i pretpostavljao starokršćansko porijeklo.²

Tarsatika je antičko ime današnjeg grada Rijeke koji se nalazi na području Kvarnera uz rijeku Rječinu. Naselje je imalo važnu ulogu za Rimsko Carstvo jer se nalazilo na početnoj točki obrambenog sustava *Claustra Alpium Iuliarum*.

Sama Tarsatika nije arheološki puno istraživana, ali ipak sasvim dovoljno da se ispriča „priča“ o ovom naselju u kasnoj antici. Inače, starokršćanska topografija prostora Kvarnera, osobito Kvarnerskog otočja, za razliku od same Tarsatike i njenog šireg prostora, arheološki je bolje poznata posebno zahvaljujući intenzivnim istraživanjima koja se provode u zadnjih petnaestak godina.³

2. Povijesni okvir i razvoj Tarsatike

Naselje Tarsatika ima dugu povijest koja počinje u prapovijesnom razdoblju kada je naselje bilo na teritoriju Liburna. Nakon toga naselje ulazi u sastav Rimskog Carstva. Prikazana je na kasnoantičkoj karti *Tabula Peutingeriana*.

Naime, Kvarner je bio sastavni dio provincije Dalmacije. Za vrijeme Augusta je pripadao Skradinskom konventu.. Kasnije je u 3. st. Osnovan obrambeni sustav *Claustra Alpium Iuliarum* koji započinje u Tarsatici. Takva uloga je zbližila veze grada s Italijom pa saznajemo iz izvora Anonima iz Ravene da i nakon napuštanja *Claustra* u 5. st. grad opstaje i postaje glavno središte regije u 6. st.⁴

¹ N. NOVAK 1993, 175-203.

² J. VIŠNJIĆ 2009.

³ M. ČAUŠEVIĆ-BULLY, S. BULLY, 274-275.

⁴ M. ČAUŠEVIĆ-BULLY, S. BULLY, 274-275.

U pisanim povijesnim izvorima se prvo spominje kod Plinija u djelu *Naturalis Historia* koji piše da je grad nastao na prostoru riječkog starog grada za vrijeme Augusta te da vremenom postaje gradsko rimsko naselje. U antičko je doba zauzimala poprilično veliki municipalni prostor koji je na sjevernoj strani graničio s teritorijem kolonije *Tergeste*. Na jugoistočnom dijelom se prostirala do *Seniae* te je vjerojatno dopirala do današnje Crikvenice. Što se tiče zapadne strane, završava s *Flanonom* i njenim municipijalnim područjem oko današnjeg Lovrana.⁵ Zahvaljujući periodu mira, *pax romana*, grad prosperira, što je najviše uočljivo kod urbanizacije. U to vrijeme Tarsatica je organizirana kao rimska gradska općina, ima magistrature i gradski senat.⁶

Na temelju nalaza pronađenih arheološkim istraživanjima, mogu se razlikovati tri faze urbanog razvoja antičke Tarsatike. Najranija faza seže u 1. i 2. stoljeće. U početnoj fazi gradski raster prilagođava se prirodnom području uz obalu i donjim tokom Rječine i to je sve pod pravim kutom u odnosu na obalu.

Možemo nadodati još da su stambene građevine u istoj orijentaciji kao i terme te bi se s jako velikim oprezom moglo zaključiti da je grad imao pravilan raster ulica. Iz prve urbane razvojne faze poznate su terme, stambena arhitektura, nekropola i bedemi.

Unatoč manjku nalaza iz 4. st., u pojedinim dijelovima grada može se pak razmišljati o nešto manjem naselju koje se prvenstveno zadržalo uzduž morske obale pružajući se prema istoku do toka Rječine te prema zapadu do magistralne ceste i nekropole. Prema nadgrobnom natpisu G. Notarija Vetidijana Segunda poznato je da grad u 2. stoljeću ima augustale i gradsko vijeće što može ukazivati i na postojanost foruma na danas, još nepoznatoj, lokaciji te središnjeg gradskog hrama.⁷

Sredinom 2. stoljeća dolazi do provale Kvada i Markomana zbog čega dolazi do potrebe zaštite središta carstva čime nastaje poseban obrambeni sustav s nazivom *Praetentura Italiae* čime se željelo osigurati najugroženije prilaze u Italiju kroz istočne Alpe.

Za vrijeme 3. stoljeća Carstvo obilježava velika kriza popraćena sukobima. Prema numizmatičkim nalazima gradnju Tarsatičkog principija datira se u razdoblje vladavine cara Galijena (253-268. godine) ili njegova nasljednika. U njegovo vrijeme uvedene su promjene u vojnim strukturama. Tada je vojska podijeljena na granične postrojbe, regionalne postrojbe i pokretnu carsku vojsku

⁵ I. BASIĆ, T. TURKOVIĆ, 2013, 40.

⁶ J. VIŠNJIĆ, 2009, 27-28.

⁷ J. VIŠNJIĆ et al., 2015, 128-129.

kako bi mogla što lakše reagirati u slučaju probijanja *limesa*. Upravo zato je izgrađena, a i ponovno afirmirana Tarsatika koja je imala važnu stratešku ulogu u obrani Italije od barbara. Nalazila se na ključnoj prometnici koja je vodila od Dalmacije do Akvileje, a također je bila pomorska luka što ju je i na taj način povezivalo s Italijom. Na taj je način vojna postrojba postavljena u sam grad te su izgrađeni svi potrebni sadržaji za odvijanje vojnih djelatnosti, što rezultira i izgradnju zgrade zapovjedništva.⁸

Druga faza urbanizacije datira u 3. i 4. stoljeće te obuhvaća planirane promjene koje se povezuju s porastom broja stanovništva, a obuhvaćaju drugu fazu termi, većinski dio nađenih grobova u istočnoj i zapadnoj nekropoli, bedeme, Klaustru te Tarsatički principij za kojeg ipak ostaje nejasno gradi li se na već urbaniziranom prostoru ili pak na nenaseljenom području. Važno je spomenuti kako se infrastruktura Tarsatike prilagođava već postojećem urbanizmu, a ne kao što je slučaj kod Tilurija i Burnuma da se grad razvija na temeljima vojne infrastrukture.⁹ U 4. stoljeću dolazi do prijetnja Kvada, Gota i Sarmata. Tada je Tarsatika uklopljena u obrambeni sustav *Praetenturae* kojim je izgrađen čvrsti obrambeni sustav bedema s logorima i stalnim posadama, nazvan još i *Claustra Alpium Iuliarum*, u prijevodu bedem Julijanskih Alpi. Slučaj Tarsatike je jedinstveni primjer pridodavanja starorimskog grada u obrambeni sustav. Ostatci obrambenog zida, od Kalvarija do Svete Katarine, bili su građeni na temelju od vapnenca. Zid je širok 1.8 metara i njegov način gradnje je sličan kao na nekim drugim dijelovima ostalog dijela alpskog obrambenog sustava.¹⁰ Tu ponovno valja naglasiti važan strateški položaj Tarsatike za opskrbu namirnicama i oružjem.

Tarsatika je zamišljena kao središte vojno-upravnog područja koja je trebala pravodobno raspoređivati postrojbe na ugrožene položaje. U istom periodu su obnovljeni i tarsatički bedemi koji se prema numizmatičkim nalazima u žbuci mogu datirati u vrijeme careva Gracijana (367.-383. godine), Valentijana II. (375.-392. godine) i Teodozija (379.-395. godine).¹¹

Treća faza urbanizacije datira u 5. i 6. stoljeće. Unatoč pojačanju obrane principij je uništen krajem 4. ili početkom 5. stoljeća, i to nasilno, što potvrđuju tragovi gareži pronađeni u prostorijama uz trg. Taj datum potvrđuju i kasnoantičke amfore pronađene na tom prostoru. Napuštanje principija povezuje se provalom Alarika s Vizigotima na prostore Italije 402. ili 403. godine. Valja

⁸ J. VIŠNJIĆ, 2009, 29-30.

⁹ J. VIŠNJIĆ et al., 2015, 128-130.

¹⁰ J. KUSETIĆ, P. KOS et. al., 2014, 33-39.

¹¹ J. VIŠNJIĆ, 2009, 30.

napomenuti kako je primijećen na drugim položajima grada prestanak dotoka kovanog državnog novca. Sve to svjedoči o nesigurnosti i dijelom „rasulu“ života na tom području.¹²

Tako je principij uništen, napušten i više nikad obnovljen, nikad više nije korišten u svojoj izvornoj funkciji kao zgrada vojnog zapovjedništva. Nakon toga Tarsatika se posljednji put spominjala početkom 9. stoljeća u franačkim izvorima. Grad je tad napušten do 13. stoljeća osnivanjem Rijeke svetog Vida od strane grofova Devinskih, a područje principija ponovno se naseljava u 15. stoljeću.¹³

3. Povijest istraživanja

Prve informacije o arheološkim, osobito antičkim, spomenicima Tarsatike javljaju se u razdoblju od 17. do 19. stoljeća. O tome su u 17. stoljeću pisali P. R. Vitezović i J.W. Valvarosa, a nadalje u 18. stoljeću C. De Marburg, Al. F. Marsiglia i arhiđakon De Peri prvi put na znanstveni način obrađuju rimski luk u središtu staroga grada. Trebalo bi izdvojiti F. Fichtla koji pokušava konzervirati rimski luk te P. Kandlera i G. Koblera koji pišu o postojećim arhitektonskim objektima.¹⁴ Unutar tarsatičkog prostora nađeni su ostatci spomenutog luka, termalnog kompleksa, arhitektonski pojedini ulomci i slično.¹⁵ U 19. stoljeću, godine 1876. prilikom rušenja crkvice sv. Andrije pronađeni su prvi starokršćanski materijalni ostaci. Riječ je o mozaiku s natpisom koji je 1949. objavio M. Mirabella Roberti prilikom objave rezultata tzv. zapadne tarsatičke rimske nekropole.¹⁶ Druga kasnoantička nekropola se, prema N. Novaku, nalazila na zapadnoj strani na poziciji uništene crkve sv. Lovre.¹⁷

Prve konkretne zaključke temeljene na arheološkim istraživanjima donose L.G. Cimiotti, G. Depoli i R. Gigante u 20. stoljeću. Gigante je sva svoja stručna istraživanja i zaključke objedinio u prvoj arheološkoj topografiji Rijeke, a prije toga su postojali samo slučajni nalazi i nestručna vođena iskopavanja.¹⁸ U poslijeratno vrijeme arheologija je postala nezaobilazni čimbenik te se krajem pedesetih godina izvode radovi na Granjoj gomili gdje su pronađeni kasnoantički bedemi i ostale važne tarsatičke utvrde. Sljedećih godina R. Matejčić nizom zaštitnih iskopavanja donosi

¹² J. VIŠNJIĆ, 2009, 30-31.

¹³ J. VIŠNJIĆ, 2009, 32-33.

¹⁴ M. BLEČIĆ, 2001, 67.

¹⁵ M SUIĆ, 2003, 37.

¹⁶ N. NOVAK 1993, 193.

¹⁷ N. NOVAK 1993, 199, bilješka 41.

¹⁸ M. BLEČIĆ, 2001, 68.

nove spoznaje o tarsatičkom urbanizmu, a ponajviše o termalnom kompleksu i obrambenim objektima.

Krajem 20. stoljeća antičkim urbanizmom i starokršćanskom Tarsatikom osobito se bavio Nino Novak. Njegova istraživanja posebno su bila usmjerena prema urbanoj jezgri i na njegovim kartama možemo jasno vidjeti položaj crkve sv. Marije, bedema, urbanih objekata i termi (Slika 15. i 16.). Novak misli da su za širenje kršćanstva zaslužni pomorski putevi i zapadna metropola (Akvileja).¹⁹ Procese kristijanizacije promatra preko utjecaja salonitanske metropolije, istarskih biskupija i akvilejskog patrijarhata.²⁰

O tome i piše Mate Suić koji govori da se može u urbanizmu pretpostaviti prostorna organizacija karda i dekumana s kućama koje su bile gotovo kvadratnog tlocrta. Prva jezgra je bila kvadratnog tlocrta, a kasnije, kada je pridodala istočnu stranu područja, dobila je trapezoidni tlocrt.²¹

1997. se izvršava dokumentiranje starokršćanske bazilike tokom nadzora radova na zgradama. Počelo je neko manje istraživanje 1999. godine iz kojeg je i slijedilo još jedno 2002. godine dok su nadzirali radove. Sve što znamo o bazilici jest zahvaljujući istraživanjima koja su se vodila 2008. i 2009. godine od strane grada Rijeke i Hrvatskog restauratskog zavoda, a o samoj bazilici nešto više u šestom poglavlju.²²

Modernim pristupom i primjenama došao je do novih spoznaja o samom karakteru grada gdje su se i po prvi put istaknule, u prvi plan, gradske kuće.²³ U 21. stoljeću 2007. godine grad Rijeka je povjerio istraživanja Hrvatskom restauratorskom zavodu iz Zagreba. Istraživanja su trajala od lipnja do rujna te je sve objedinjeno u dijelu Tarsatički principij.²⁴

4. Principij i bazilika

Zgrada vojnog zapovjedništva ili principij je sastavni dio svih kastruma (Slika 2. i 3.). Najčešće se nalazio na sjecištu glavnih prometnica, *via principalis* i *via praetoria*, koji je imao ulogu religijskog i upravnog centra. Principij sam po sebi je građevina ili sklop građevina zapovjedništva na sredini rimskog vojnog logora.²⁵

¹⁹ N. NOVAK, 1993, 175-203.

²⁰ N. NOVAK, 1993, 183-193.

²¹ M. SUIĆ, 2003, 223.

²² J. VIŠNJIĆ, 97-101.

²³ M. BLEČIĆ, 2001, 68.

²⁴ J. VIŠNJIĆ, 2009, 19.

²⁵ PRINCIPIJ, 2023.

U središnjem dijelu principija nalazilo se otvoreno dvorište sa žrtvenikom koje je bilo posvećeno personifikaciji vojničke stege i reda, što se može povezati s carskim kultom. Dvorište je s tri strane okruživao trijem s bočnim prostorijama koje su činile spremišta s oružjem te skladišta. Nasuprot ulaza nalazila se veća zgrada - *basilica*.²⁶

Brodovi bazilike su podijeljeni s redovima stupova. Bočni brodovi s imali galeriju za građanstvo, a za suce i druge predsjedatelje skupa je bio polukružni prostor nasuprot ulaza. Središnji brod je najbolje osvijetljen radi prozora koji su se nalazili iznad dva bočna broda.

U antičko vrijeme postojala su dva tipa bazilika: *basilica domus* kao velika dvorana u carskim palačama koja je mala terme i privatne vile. (npr. u Hadrijanovoj vili). Drugi tip kojemu pripada tarsatička je *basilica forensis*.²⁷

Svaki principij, unatoč standardima gradnje, nije uvijek bio isti što svjedoči pretprostorija na ulazu Tarsatičkog principija koja je prekrivala prostor *vie principalis*. Danas su u Rijeci sačuvani neki elementi koji se upravo povezuju s Tarsatičkim principijom. U ulici Stara vrata sačuvan je rimski luk koji je građen bez veziva, visok 4.5 m te promjera 2.75 m, koji je s vanjske strane ukrašen višeputom trakom. Postojala je i ideja da je luk zapravo slavoluk kojeg je podigao Tiberije nakon pobjede nad Panoncima i Ilirima.²⁸

Nakon rušenja zgrade 1955. godine koja je bila naslonjena na začelje crkve sv. Fabijana i Sebastijana, otkriveni su obodni zidovi građeni tehnikom postavljanja pravilnih uklesanih klesanaca u redove koji su se izravnavali jednim do tri reda opeka, nazvanim još i *opus mixtum*. To je zapravo bio zapadni perimetar principija na kojeg se pod pravim kutom nadovezivao zid istih karakteristika i koji je bio usmjeren prema rimskom luku. Kasnije je uočeno da se zid širi i prema istoku što je potvrdilo da je luk zapravo ulaz u sami kompleks. Na mjestu zgrade na lokaciji Trg pod kaštelom 5 pronađen je sjeverozapadni kut principija. Tu su pronađeni zidovi 5 metara visoki građeni identičnom tehnikom. Kasnijim istraživanjima na objektu Trg pod kaštelom 3 pronađeno je još zidova koji su imali perimetralnu te pregradnu funkciju. Na Trgu J. Klovića otkriveni su ostaci antičkog popločanja unutar kompleksa.²⁹

²⁶ J. VIŠNJIĆ, 2009, 41-42.

²⁷ BAZILIKA, 2023.

²⁸ J. VIŠNJIĆ, 2009, 43-44.

²⁹ J. VIŠNJIĆ, 2009, 45.

Istraživanjem je pronađeno otvoreno dvorište koje je bilo popločano kamenim pločama slaganim u redove nejednakih širina. Tako su postali poznati sjeverni i zapadni rub dvorišta te su tako otkrivene i dimenzije trga (20.6x17.8 m, površine 366,68 m²). Kroz središnje dvorište dvama stubama se stupalo do bočnog platoa. Stube u sjevernom dijelu pronađene su u potpunosti sačuvane, dok su one prema jugu pronađene u fragmentima.³⁰

Istražene su četiri pomoćne prostorije koje su bile oslikane freskama. Gornji dio zida bio je bojan žutom bojom, dok je niži dio bio crveni. Pod je bio ožbukana, a prostorija natkrivena tegulama. Ispod tegula pronađen je sloj gareži što pokazuje da su te prostorije bile spaljene.³¹

4.1. Profana bazilika

Zgrada bazilike prostirala se cijelom širinom trga, nasuprot glavnom ulazu u principij. Teseri, mramorne ploče i rubnici pronađeni na otvorenom trgu nam ukazuju na pretpostavku da je bazilika možda bila bogato ukrašena. Teseri su gotovo svi bijele boje, a neki su crni te se može pretpostaviti crno-bijeli mozaični pod. Također su nađene dobro očuvane freske oker crvene boje koje su se nalazile na vanjskim zidovima. Dokaz da je bazilika imala krovnište je upravo dobra sačuvanost fresaka sa vanjske strane. Sama žbuka je drugačija od one u pomoćnim prostorijama te je vanjska malo grublja i u dva sloja. Bazilike su obično zauzimale cijelu širinu principija, ali u Tarsatici to nije slučaj. Tarsatička profana bazilika ne može se precizno rekonstruirati. Ono što možemo zaključiti na temelju nađene baze stupa i ulomaka opeka s oblikom kružnog isječka je da je pročelje bilo raščlanjeno nizom stupova koji su još na sebi imali štukaturu i oponašali izgled od kamena. U prilog tome ide još i pronađen ukras vijenca ukrašen dentilima koji je stajao na zabatu.³²

³⁰ J. VIŠNJIĆ, 2009, 47-49.

³¹ J. VIŠNJIĆ, 2009, 49-53.

³² J. VIŠNJIĆ, 2009, 55-60.

5. Arheološki pokretni nalazi na prostoru principija

5. 1. Gruba keramika

Prilikom arheoloških istraživanja pronađena je veća količina pokretnog arheološkog materijala od kojih se osobito ističu gruba i fina keramika te metalni predmeti.

Kada pričamo o gruboj keramici koja je nađena na mjestu gdje su se izvodila istraživanja principija u jezgri staroga grada, onda su to većinom lonci i tanjuri (Slika 14.). Spomenuti nalazi su okarakterizirani po autoru L. Bekiću kao posebni tip, a riječ je o „tipu principij“. Ovi grubi primjerci proizlaze iz iste radionice, rađeni su u istoj glini i njenim primjesama na brzovrtećem lončarskom kolu. U literaturi L. Bekić nije našao nikakve potvrde o sličnim loncima, a kao najbližnje spominje one na lokalitetu Michlhalberg, ali oni su datirani u kasno 2. st. do kasnog 3.st. te su vjerojatno preteča ovih iz Tarsatike, dok spomenuti ulomci datiraju u kraj 3. st do sredine 4. st. Takvi spomenuti lonci su razvraćenog ili preokrenutog oboda, skoro bez vrata i trbušastog tijela. Lonci nisu ukrašeni, ali neki imaju na vratu tanku reljefnu crtu i uglavnom su crne, tamnosmeđe ili svijetlosmeđe boje. Kod tanjura imamo jastučasta zadebljanja kod kosog ruba, a ostala svojstva su ista kao i kod lonaca. Ovaj tip se odlikuju čvrstoćom i postojanošću površine.³³

5. 2. Fina keramika

Od fine keramike tanjuri su najbrojniji (Slika 4.) i to jer su se najviše upotrebljavali. Isto imamo tip principij kod tanjura s kosim rubom i jastučastim obodom. Crne ili tamnosmeđe boje, izrađeni na brzorotirajućem kolu od nepročišćene gline datiraju u istom razdoblju kao i lonci. Jedan nalaz koji nam se ističe je keramička uljanica s punom drškom (Slika 5.) koja pripada tipu Atlante VIII A. Prepoznatljiva je zbog središnje rozete, a takav tip se javlja u drugoj polovici ili kraju 4. stoljeća, ali ostaje u upotrebi tijekom 5. stoljeća. Radionice takvih uljanica su u Africi te se izvozilo i u ostatak Rimskog Carstva.³⁴ U istraživanjima od 1914. do 1953. godine pronađeno je pet polovičnih primjeraka uljanica koji sadržavaju ukrase kršćanske simbolike kako to navodi V. Dautov Rašavljan, ali po fotografijama se vidi da niti jedna nema takve simbole. Ono što je zapaženo, a nalazi se u Pomorskom muzeju u Rijeci, je disk lampe koji ima ornamentirano rame nizom koncentričnih kružnica. Detalj koji je važan na tom nalazu nije spomenuti ornament, nego prikaz posude u sredini lucerne koja ima rub i tijelo ukrašeno nizom kružića ili vertikalnih kanelura. Kroz

³³ M. BEKIĆ, 2009, 101-105.

³⁴ J. VIŠNJIĆ, 2009, 71-77.

rasprave u literaturi Dautova-Rašavljan argumentira da se radi o kantarusu koji je ujedno i kršćanski simbol jer ga možemo vidjeti u kombinacijama s jelenima i golubicama na mozaicima u starokršćanskim crkvama. Uz to su i pretpostavke da je spomenuti simbol kalež, ali držat ćemo se prve teorije radi drška s obje strane koje se mogu jasno vidjeti (Slika 13.).³⁵

5.3. Metalni predmeti

Najveći dio metalnih predmeta su dijelovi odjeće i konjske opreme, ali tu još imamo i fibule, zakovica pojasnih pređica, nakita poput narukvica i prstenja te jednu spojnicu svjetiljke koja je puknuta (Slika 6. i 7.). Takve svjetiljke su visjele na tri ili četiri lanca koja su bila povezana alkama i s kupolastim gornjim dijelom te dvije ili tri spojnice izduženog oblika koji su povezivale donji dio za ulje i gornji dio. Zanimljiv nalaz je i brončani list (Slika 8.) koji potvrđuje štovanje Carskog kulta. Poznato je postavljanje vijenca na statue i da se carski kult prakticirao unutar principija.³⁶ Nadalje, od oružja je nađena mala količina nalaza te se pretpostavlja kako je vojska koja je uništila nasilno principij pokupila sve što je mogla.³⁷

6. Starokršćanski lokaliteti

6.1 Zapadna nekropola i crkva sv. Andrije

U poglavlju „Materijalni tragovi starokršćanstva u tarsatičkom miljeu“ N. Novak spominje jedini do tada poznati starokršćanski položaj. Prilikom rušenja crkve sv. Andrije, smještene izvan zidina staroga grada, godine 1876. pronađen je starokršćanski mozaik s natpisom. Lokalitet je najprije bio opisan u dnevnom tisku, a tek 1949. godine i od strane stručnjaka. M. Mirabella Roberti je na tom istom položaju istražio ostatke kasnoantičke nekropole te se zainteresirao i za starokršćanski natpis i mozaik. Na natpisu je najvjerojatnije pisalo *Agape vedua pro se et suos f(e)c(it) p(edes) CCC*. Dakle, udovica, kršćanka imenom Agape je za sebe i svoje financirala 300 stopa mozaika. Mozaik je dio veće starokršćanske crkve koja nikada nije u potpunosti istražena. Geometrijski i florealni motivi, o kojima postoji zabilježen samo opis, kao i sam natpis donatorice, vrlo su bliski podnim mozaicima i natpisima predeufrazijane pa se okvirno gradnja datira u kraj 4. i početak 5.

³⁵ S. GLUŠČEVIĆ, 1996-1997, 246.

³⁶ L. BEKIĆ, RADIĆ-ŠTIVIĆ, 2009, 41-43.

³⁷ J. VIŠNJIĆ, 2009, 155-168.

stoljeća.³⁸ Na žalost, lokalitet je u potpunosti devastiran i izgubljen. N. Novak smatra da je mozaik vjerojatno dio starokršćanske crkve grobišnog karaktera.

6.2. Ostale moguće pozicije starokršćanskih lokaliteta

Unutar istog poglavlja N. Novak donosi podatke i o drugim mogućim starokršćanskim lokalitetima. Tako spominje istočnu tarsatičku kasnoantičku nekropolu. Riječ je o nasuprotnoj poziciji od prije opisane crkve sv. Andrije. Ovdje Novak bilježi uništenu crkvu sv. Lovre. Pretpostavlja da su to dvije (Sv. Andrija i Sv. Lovre) kasnoantičke nekropole na kojima su se nalazile i starokršćanske crkve, smještene na dvije suprotne strane grada.³⁹

Novak je i za crkve sv. Fabijana i Sebastijana, zatim sv. Jeronima i Uznesenja Blažene Djevice Marije također pretpostavio da su starokršćanske,⁴⁰ što se kasnije za ovu posljednju ispostavilo i točno.

6.3. Starokršćanska bazilika pokraj crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije

Dokumentirana je po prvi put 1997. godine tijekom nadzora radova na zgradama, a 1999. je provedeno manje istraživanje uz još jedno 2002. kada su se nadzirali infrastrukturni radovi gdje se ustanovilo da se objekt proteže još prema istoku. Sve informacije koje imamo o bazilici su prikupljene tijekom istraživanja 2008. i 2009. godine. Bazilika se nalazi na trgu odmah pored Kosog tornja i izgrađena je na termalnom kompleksu. Danas se na tom mjestu nalazi crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije na istočnom dijelu, a spomenuti Kosi toranj na zapadnom dijelu. To je bila trobrodna bazilika s narteksom ispred pročelja i cijela širina joj je bila 18 metara, dok joj je istražena dužina bila 16,9m. Središnji brod je bio širi od bočnih, a lukovi kolonada stupova su se oslanjali na lezene. Na južnom dijelu se nalazila prostorija koja je bila nadograđena i nalazila se pored bočnih ulaznih vrata narteksa. Ta prostorija je služila kao memorija, a dokaz koji to potvrđuje je sačuvani sarkofag koji je u njoj pronađen. Bazilika može datirati u 5. stoljeća, a uništena je krajem 6. stoljeća.⁴¹

Sarkofag je dimenzija 205 x 97 x 106 centimetara te ima poklopac u obliku krova na dvije vode i akroterijima u kutevima. Takav tip sarkofaga je tipičan u antičko vrijeme kada s njih potpuno

³⁸ N. NOVAK, 1993, 194-196.

³⁹ N. NOVAK 1993, 199.

⁴⁰ N. NOVAK, 1993, 199-200.

⁴¹ J. VIŠNJIĆ, 97-101.

nestaju figuralni motivi koji su vezani uz kršćansku pogrebnu tradiciju. U njemu su pronađeni posmrtni ostatci djeteta oko 13 godina. Uz njega je jedino pronađena karičica od zlatne žice.⁴²

Na liburnijskom području sarkofage možemo podijeliti u tri tipa te ih je većina uvijek rađena od vapnenca. Tipovi su klasični sarkofazi s pločom s dvije ručke ili *tabula ansanta* bez natpisa, sarkofazi sa spomenutom pločom i erotima te na poslijetku sarkofazi s ili bez baze, erota, natpisa i ploče. Zadnji tip je najučestaliji i najjednostavniji, ali njegova pokrovna ploča je ukrašena s dvoslivnim krovom s akroterijem na svojim kutevima i takav tip datira od 4. do 6. stoljeća. Možemo zaključiti sa sigurnošću da pronađeni sarkofag pripada onda trećem tipu (Slika 11. i 12.).⁴³

Mozaici ove bazilike su podijeljeni u četiri veće cjeline. Prva je u narteksu, druga u središnjem brodu i još dvije u bočnim brodovima, a u prostorima između su još manja mozaična polja (Slika 10.). Rađeni su tehnikom *tessellatum* s crkvenom crnom i bijelom bojom. Pronađeni mozaički motivi su geometrijski i za izvedbu ovakvih mozaičnih cjelina preuzeti su klasični rimski i kršćanski motivi kako bi se dobilo nešto poput ovakvih ukrasa u bazilici.⁴⁴

Od kamene plastike je nađeno nekoliko ulomaka prozorskih rešetki, tranzena, od kojih se mogla napraviti njihova rekonstrukcija. Rešetke na prozorima su bila učestala pojava u arhitekturi gdje možemo vidjeti sličnost i na dokumentiranim primjerima u Istri i Dalmaciji u Galovcu, Fažani i Novigradu, a možemo pronaći i u srednjem vijeku. Poznat nam je motiv četverolista i ako uzmemo u obzir da je bazilika vjerojatno uništena pred kraj 6.st. ,ulomci tarsatičkih rešetki se mogu datirati u period između 5. i 6. st.⁴⁵

7. Zaključak

Tarsatika kao važno antičko središte u kasnoj antici postaje i važnim starokršćanskim središtem. Arheološki nalazi koji to potvrđuju nisu mnogobrojni. Važno je što su se pretpostavke N. Novaka iz članka objavljenog 1993. pokazale točnima. Tako je njegova pretpostavljena pozicija starokršćanske crkve na mjestu današnje Uznesenja Blažene Djevice Marije istražena. I izgrađena je unutar zidina grada. Za nju je Josip Višnjić čak pretpostavio da bi mogla možda biti i biskupska

⁴² J. VIŠNJIĆ, 118-119.

⁴³J. BARAKA PERICA, 2014, 399-400.

⁴⁴ J. VIŠNJIĆ, 101-112.

⁴⁵ J. VIŠNJIĆ, 117.

bazilika, odnosno da je Tarsatika bila biskupsko središte. O tome nema pisanih niti epigrafskih dokaza. N. Novak Tarsatiku promatra u krugu utjecaja Akvileje, Salone i istarskih biskupija. Najbliže sigurne starokršćanske biskupije nalazile su se u Seniji (Senju) i kasnije Curicumu (Krku).

Ostale pretpostavljene i sigurne starokršćanske crkve nalaze se izvan zidina grada. U zapadnom dijelu grada, na mjestu gdje je nekad bila crkva sv. Andrije, pronađen je mozaik s donatorskim natpisom koji je sigurno bio dio jedne veće starokršćanske crkve, vjerojatno grobišnog karaktera. Na ovom se mjestu nalazila rimska nekropola. Slično N. Novak pretpostavlja i za položaj pokraj nekadašnje crkve sv. Lovre.

Ostali starokršćanski nalazi su rijetku. Zanimljive su keramičke svjetiljke s kršćanskim motivima i kasnoantička gruba i fina keramika koje su pronađene u većem broji te potvrđuju da je Tarsatika u kasnoj antici bila vrlo dinamično središte.

Tarsatika je važno liburnsko naselje koje je u antici u sastavu provincije Dalmacije. Zamišljena je da bude vojno središte s ulogom slanja postrojbi na kritična mjesta. Postala je početna točka obrambenog sustava *Claustra Alpium Iuliarum* i uz to je još bila pomorska luka. Nalazila se na glavnoj prometnici s Akvilejom.

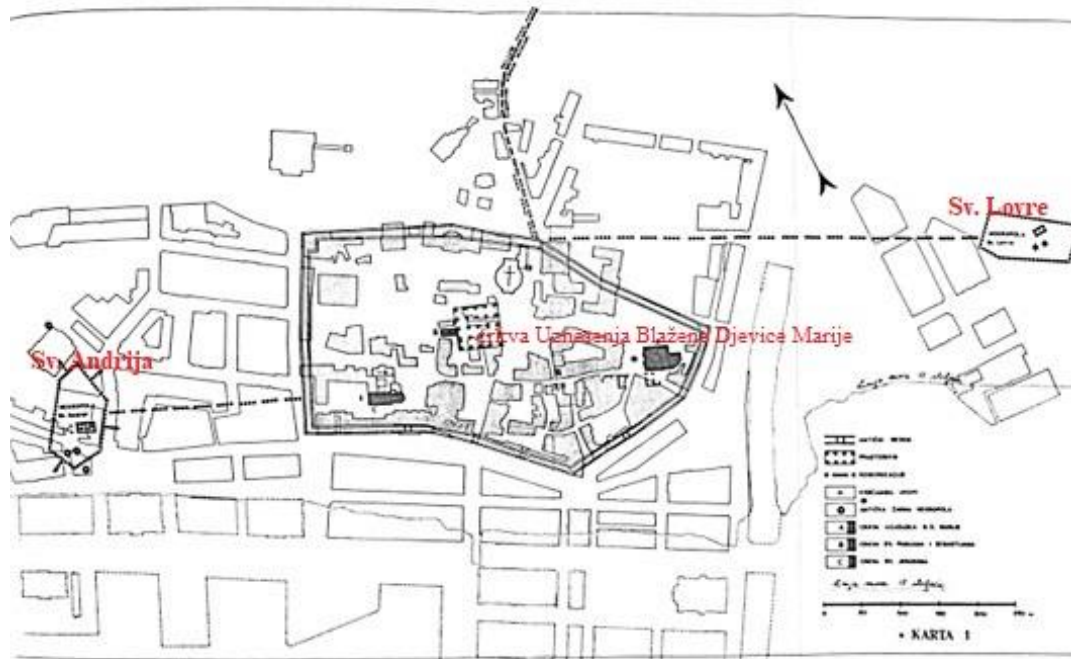
Od tarsatičkog principija nije se mnogo sačuvalo, ali ipak dovoljno za idejnu rekonstrukciju. Ostali su sačuvani ostatci luka za kojeg se smatra da je bio u vrijeme Tiberija slavoluk. Arheološkim istraživanjima pronađeni su zidovi i popločenja principija što je dalo malo veći uvid u njegovu arhitektonsku organizaciju.

Kao što je već navedeno, zahvaljujući J. Višnjicu, nađena je starokršćanska bazilika. Danas se na tom mjestu nalazi crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije. Iako crkva nije u cijelosti istražena, možemo reći da je ovo bio jedan od većih nalaza te se nadam da će u budućnosti biti otkrivena i istražena i neka druga arheološka pozicija s potencijalnim starokršćanskim crkvama.

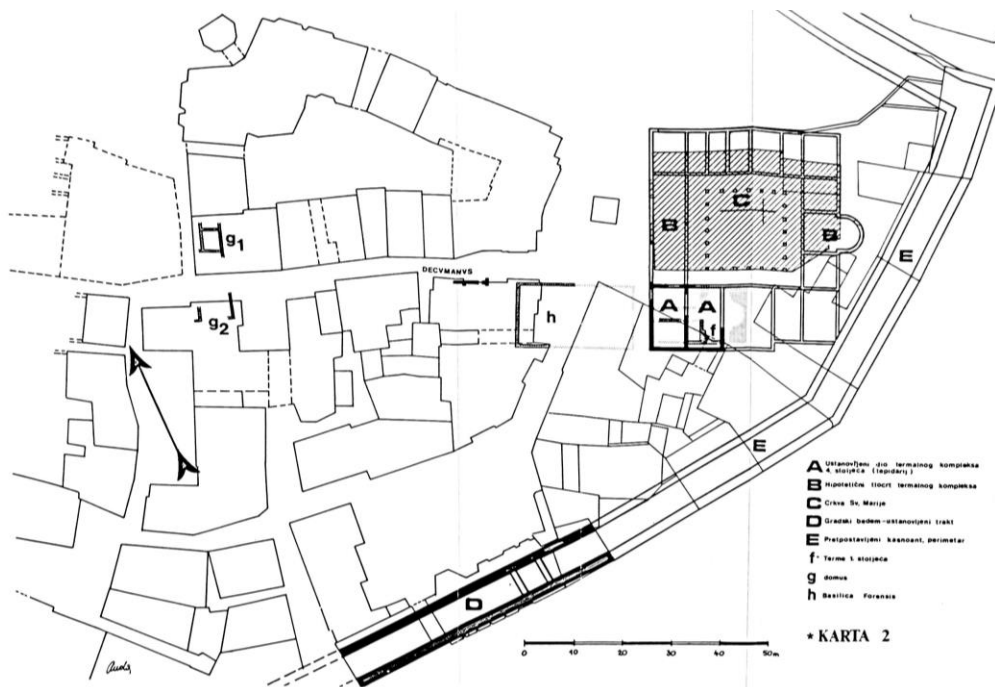
8. Popis slika

Slika 1. Geografski položaj Tarsatike i ostalih gradova na Kvarneru

Slika 2. Karta grada Rijeke i položaja tarsatičkih objekata u antičko doba (tamniji dijelovi), (NOVAK, 1993).

Slika 3 Ustanovljeni dio termalnog kompleksa, hipotetički tlocrt termalnog kompleksa i crkva sv. Marije (tamniji dijelovi sa slovima A,B,C), bedema (E,D) i ostalih dijelova objekata (G1,G2), bazilika forensis (h), terme (F), (NOVAK, 1993).

Slika 4. Rekonstrukcija principija u arheološkom parku (fotografija: Alen Grubić).

Slika 5. Rekonstrukcija principija (RADIĆ ŠTIVIĆ, BEKIĆ, 2009, 61).

Slika 6. Rekonstrukcija tanjura (VIŠNJIĆ,2009, 73).

Slika 7. Ulomak lucerne (VIŠNJIĆ,2009, 77).

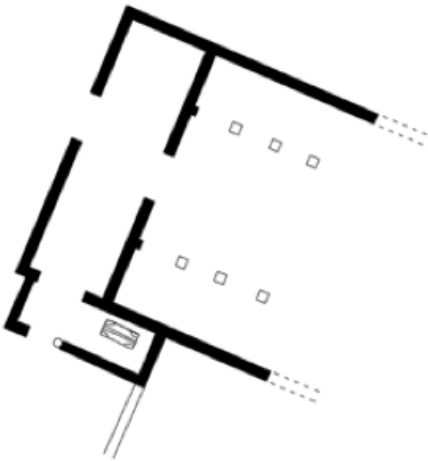
Slika 8. Spojnica svjetiljke (VIŠNJIĆ,2009, 168).

Slika 9. Rekonstrukcija svjetiljke
(VIŠNJIĆ,2009, 168).

Slika 10. Brončani lovorov list
(VIŠNJIĆ,2009, 166).

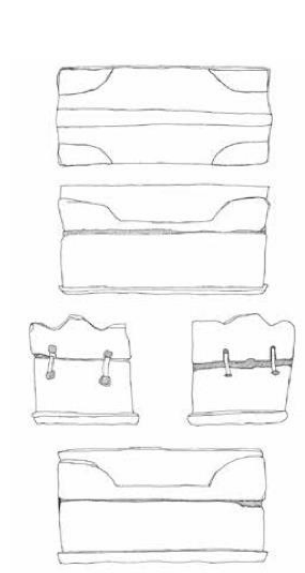
Slika 11. Tlocrt istraženog djela bazilike (VIŠNJIĆ, 99).

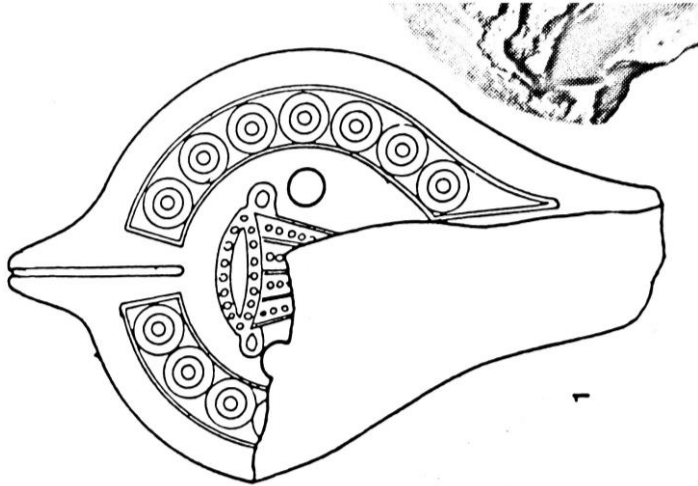
Slika 12. Detalji mozaika južnog broda (VIŠNJIĆ, 104).

Slika 13. Sarkofag pronađen u južnoj prostoriji (VIŠNJIĆ, 118).

Slika 14. Tehnički crtež sarkofaga (VIŠNJIĆ, 119).

Slika 15. Prikaz kaleža na nalazu lucerne iz Pomorskog muzeja u Rijeci (GLUŠČEVIĆ, 267).

Slika 16. Restaurirani tanjur „tip principij" (BEKIĆ, 2009, 103).

9. Literatura

ČAUŠEVIĆ-BULLY M., BULLY S. - Najnovija istraživanja ranokršćanskih “crkvenih sklopova“ Kvarnera: na razmeđu arhitekture i teritorija, *Zbornik I. Skupa hrvatske ranokršćanske arheologije (HRAANA)*, 274-275.

BASIĆ I, TURKOVIĆ T., 2013. – Ivan Basić, Tin Turković, Kasnoantička i ranosrednjovjekovna Tarsatička Liburnija (*Liburnia Tarsaticensis*) u svjetlu geografskih izvora, *Starohrvatska provjeta*, vol. 3, no. 40, 34-45, Split.

BARAKA PERICA J., 2014. – Josipa Baraka Perica, The late antique sarcophagi in Liburnia (between the 4th and the 6th century), *The Basilica of St Sophia During The Transition From Paganism To Christianity*, 397-411, Zadar.

BAZILIKA, 2023. – Bazilika, *Hrvatska enciklopedija*, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=6426> (28.6.2023.).

BEKIĆ L., 2009. – Luka Bekić, Gruba antička keramika, *Tarsatički principij*, 101-105, Rijeka.

BEKIĆ L., RADIĆ ŠTIVIĆ N., 2009. – Nikolina Radić Štivić, Luka Bekić, Tarsatički principij, *Kasnoantičko vojno zapovjedništvo*, Rijeka.

BLEČIĆ M., 2001. – Martina Blečić, Prilog poznavanju antičke Tarsatike, *Vijesnik arheološkog muzeja u Zagrebu*, vol. 34, no. 1, 67-68, Zagreb.

GLUŠČEVIĆ S., 1996-1997. – Smiljan Gluščević, Ranokršćanski simboli na keramičkim i staklenim predmetima u Liburniji, *Diadora*, Vol. 18-19, 246, Zadar.

KUSETIĆ J., et. al. 2014. – Jure Kusetić, Petar Kos, Andreja Breznik, Marko Stokin, *Claustra Alpium Iuliarum*, 33-39, Ljubljana.

MOHOROVIČIĆ A., 1995. – Andre Mohorovičić, Starokršćanske sakralne građevine na Kvarnerskim otocima Cresu, Lošinju, Iloviku, Orudu, Krku, Sv. Marku i Rabu, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, vol. 35, no. 1, 129, Zagreb.

NOVAK N., 1993. – Nino Novak, Starokršćanska Tarsatika, Diadora, vol. 15, 175- 202., Zadar.

NOVAK N., 2009. – Nino Novak, Prinos ranom kršćanstvu i urbanizmu Tarsatike, *Histria archeologica*, vol. 38-39, no. 38-39, 180-181, Rijeka.

PRINCIPIJ, 2023. – Principij, *Struna*, <http://struna.ihjj.hr/naziv/principij/50555/> (28.6.2023.).

SUIĆ M., 2003. – Mate Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, 37, 223, Zagreb.

VIŠNJIĆ J., 2009. – Josip Višnjić, Antički povijesni okvir, *Tarsatički principij*, 27-33, Rijeka.

VIŠNJIĆ, J. et al., 2015. – Josip Višnjić, Palma Karković Takalić, Petra Predoević Zadković, Nova arheološka karta antičke i ranosrednjovjekovne Tarsatike, *Histria archaeologica*, vol. 45 no. 45, 113-136, Pula.

VIŠNJIĆ J., - Josip Višnjić, *Ranokršćanska bazilika u istočnom dijelu Tarsatike*, 95-122